

Sunandan Roy Chowdhury

Kotiček za idiote v muslimanski družbi

(Univerza v Daki in nastajanje civilne družbe v Bangladešu)

Daka, prestolnica današnjega Bangladeša, je živahno mesto, v katerem se tre nebotičnikov, barakarskih naselij in rikš. V Daki živi okoli deset milijonov ljudi. Toda v preteklosti je bilo drugače. Pred petsto leti je bila Daka mugalsko oporišče, nato je postala prestolnica neodvisne podkraljevine, kjer so vladali Nawabi, pozneje pa administrativno in vojaško središče britanske kolonialne Indije. Med vsemi temi spremembami pa je Daka leta 1921 dobila svojo univerzo.

Univerza je postopoma pritegovala vse več študentov iz sosednjih okrožij vzhodne Bengalije, pritegnila pa je tudi izjemno nadarjene profesorje. Prvih nekaj desetletij so študentsko naselje in profesorske kabinete v z zelenjem obdanem univerzitetnem mestu zasedali le pripadniki višje kaste oziroma tradicionalno imenovani pripadniki hindujske skupnosti. Čez nekaj časa so se hindujcem pridružili tudi bengalski muslimani, ki so si želeli pridobiti znanje zahodnega sveta. Ko se je leta 1947 kolonialna vladavina končala, je bila Daka mesto s skoraj milijon prebivalci, njena univerza pa redke primer sožitja muslimanov in pripadnikov višje hindujske kaste. Vzhodna Bengalija je bilo območje z muslimansko večino in je načeloma podprlo

¹ Pričujoči esej je nastal na podlagi intervjujev z vodji civilne družbe v Daki, prestolnici Bangladeša, ki jih je avtor opravil februarja 2003, ko se je tam mudil kot član Zavoda za odprto družbo iz Budimpešte. Avtor skuša v eseju orisati vlogo, ki jo je pri oblikovanju civilne družbe sredi naroda, razdvojenega med islamom, fevdalno tradicijo in vojaškim avtoritarizmom na eni ter med pluralizmom in mestno-kulturnim preobiljem na drugi strani, odigrala manjša skupina univerzitetnih izobražencev.

zahtevo po ustanovitvi separatistične države za indijske muslimane. To je v akademski skupnosti sicer ustvarilo napetosti, toda odnosov med hindujci in muslimani na univerzi ni povsem uničilo.

Z nastankom nove Indije in novega Pakistana leta 1947 se je Bengalija razcepila. Vzhodna Bengalija se je preimenovala v Vzhodni Pakistan, zahodna pa v indijsko državo Zahodna Bengalija. Kmalu po letu 1974 je velik del srednjega razreda bengalskih muslimanov začel čutiti, da jih pandžabski muslimani iz Zahodnega Pakistana obravnavajo kot manjvredne državljane, univerza v Daki pa je postala živčni center novega nacionalizma bengalskih muslimanov. Tudi hindujci in budisti iz Vzhodnega Pakistana so združili moči v boju proti imperialističnim težnjam Zahodnega Pakistana. Ena glavnih zahtev je bila, naj bo uradni jezik v Pakistanu tudi bengalščina, ne le urdujščina. Med mirno procesijo študentov in intelektualcev 21. februarja 1952 so štiri študente z univerze v Daki pokosili streli pakistanske policije. Vzplamtelo je jezikovno gibanje (*bhasha andolan*), ki je postalo množično. Od tedaj pa vse do ustanovitve nove Ljudske republike Bangladeš je univerzitetno ozemlje Dake ostalo središče političnih gibanj Vzhodnih Pakistancev. Vsa ta desetletja so se študentje univerze borili za svoje pravice in za pravice ljudi v državi, razpravljali o idejah in oblikovali družbene mreže, ki naj bi ustvarile srednje-razredno civilno družbo Ljudske republike Bangladeš.

Ne glede na to, kako močno je večina univerzitetnih študentov nasprotovala vojaški vladavini in unitarnemu režimu Islamabada, pa študentsko gibanje ni bilo enotno. Podobno kot v mnogih postkolonialnih družbah je bil marksizem vpliven tudi v Pakistanu v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Študentje so bili pod vplivom pozivov k družbeni revoluciji in zahtev po brezrazredni družbi. In tako so večino časa v šestdesetih letih, tik pred odcepitvijo od Pakistana leta 1971, marksisti različnih odtenkov močno vplivali na mišljenje študentov. Maleka Begum, ena najpomembnejših zagovornic ženskega gibanja v državi, se spominja, kako je pod vplivom komunistične partije poskušala združiti študentke pod praporjem "Chhatre Union", študentskega krila komunistične partije. Toda komunisti niso mogli ostati enotni. Razdor se je začel leta 1962 s sporom zaradi meje med Indijo in Kitajsko. Komunisti po vsem svetu so se razdelili na dva tabora – prvi je podpiral Kitajsko, drugi pa je bil bolj naklonjen Indiji, ker je sledil Sovjetski zvezi. Mahmud Hassan, ki je sredi šestdesetih študiral na univerzi v Daki, z obžalovanjem razlaga: "Če ne bi prišlo do razdora med Moskvo in Pekingom, bi bila narava svobode Bangladeša in države drugačna. Gotovo bi imeli več takih ljudi, kot je bil Maulana Vasani, ki je bil eno z narodom, ter manj takih politikov, kot jih imamo danes, politikov, ki nimajo nobene skupne preteklosti z narodom." Študentje so pod okriljem komunistične partije v boju proti pakistanskemu režimu uspešno povezovali študente univerze v Daki, toda hkrati so ustvarili tudi razkol v opoziciji. Levica se je razdelila na kitajski in sovjetski pol. V času, ko je bila

hladna vojna v največjem razmahu, leвица zaradi nesoglasij ni mogla organizirati močnega enotnega študentskega gibanja v Bangladešu.

V petdesetih letih je leвица v državi začela postajati vse močnejša. Prav študentska leвица univerze v Daki je pogosto organizirala vodstvo levice na celotnem ozemlju Vzhodnega Pakistana, tako da je razdor v levisi vplival na vse dele prebivalstva. Na neki način je utrl pot nedvomno priljubljenemu bengalskemu nacionalističnemu voditelju Sheikhu Mujiburu Rahmanu in njegovi ligi Awami, ki je bila stranka podeželskega in srednjega meščanskega sloja Vzhodnega Pakistana. Čeprav je Mujib postal nedvomni vodja bengalskega nacionalističnega upora v Vzhodnem Pakistanu, pa so študentje univerze v Daki ostali v ospredju političnih aktivnosti v državi. Tako je Motia Chowdhury, prominentna ministrica v vladi Awama Lige med letoma 1996 in 2001, svojo pot začela v šestdesetih letih kot voditeljica študentske levice na univerzi. Univerza v Daki je še danes plodno gojišče bodočih politikov Bangladeša. Tudi Maleka Begum, znana voditeljica ženskega gibanja, ki je podporo našla v komunistični partiji, je svojo politično kariero začela kot študentka univerze v Daki.

Čeprav je videti, da je univerza odigrala ključno vlogo pri ustvarjanju vodilne smeri politikov, pa so politična trenja, ki so se pojavljala na univerzitetnem ozemlju, oblikovala pluralistični univerzum, ki nenehno dvomi o unitarni družbeni viziji današnjega Bangladeša. Abdullah Abu Sayyid, vodja Vishwa Sahitya Kendre, nevladne organizacije, ki si prizadeva za širjenje kulture branja in liberalnih humanitarnih vrednot med študenti in mladino, je predstavnik mlajše generacije študentov univerze – v Daki je študiral sredi petdesetih let. Spominja se: "Leta 1954 je v Vzhodnem Pakistanu na oblast prišla Združena vlada. To je bil čas velikega razburjenja, ki je zajelo vse, tudi univerzitetno središče. Vojaške zakonodaje je bilo konec, pričakovali smo, da nam bo nova vlada prinesla nekaj novega." Toda nova vlada, žal, ni zmoгла izpolniti vseh obljub in vojaška moč je na začetku leta 1958 ponovno začela rasti. Ne glede na to, kako močno so bili sredi petdesetih let Sayyid in njegovi somišljeniki prežeti z duhom jezikovnega gibanja (*bhasha andolan*) in svobodo, jih je spoznanje, da sta politična demokracija in z njo tudi ustoličenje kulture negotova, vodilo na potí, kjer so se povsem izognili politiki ter se predali dekadentnim trendom v življenju in literaturi. Na univerzi so ustanovili "Tihi klub" ter ga poimenovali "Kotiček za idiote". Takim drznim prevratom ni bilo konca. Sayyid ter pisatelji in mladi intelektualci njegove generacije so v bengalsko kulturo Vzhodnega Pakistana vnesli dekadenco in anarhijo. Sayyid je bil deset let (od 1965 do 1975) urednik Kanthashwarja (Glas, op. prev.), bengalskega dnevnika, v katerem so si pisatelji dajali duška v novem žanru. To je bil potop v dekadenco, odstop, kjer je bila vsakodnevna morala v večinsko muslimanski srednjerazredni družbi, ki je globoko povezana z muslimanskim podeželjem, postavljena na glavo. V literaturo je prišel seks in z njim odkrito zavračanje, da bi verjeli v kar koli, bodisi v narod ali družbeno predanost bodisi v etično življenje. Mnogi, ki so sodelovali s časopisom Kanthashwar, kot

na primer Abdul Mannan Sayyid, so danes v Bangladešu ugledne literarne osebnosti. Jezik pa, ki ga je ustvaril Kanthashwar, je nastal iz globoke frustracije, ki so jo Sayyid in njegovi sotrpini doživljali v študijskih letih na univerzi. Tako univerza ni vzgojila le politično ambicioznih bodočih bengalskih voditeljev, temveč je bila tudi "Kotiček za idiote", iz katerega so izšli bodoči dostojevskiji hitro spreminjajočega se ruralno-urbanega srednjega razreda.

Toda to še ni bilo vse. Sayyida je življenjska pot vodila od predavatelja na univerzi v Daki do enega najbolj priljubljenih televizijskih napovedovalcev v sedemdesetih in osemdesetih letih ter do glasnika branja in pisanja v vseh kotičkih države. In prav razcvet civilne družbe v Bangladešu je bila vseživljenjska naloga precejšnjega števila diplomantov univerze v Daki. Sultana Kamal, ki je univerzo obiskovala v poznih šestdesetih letih, je danes izvršna direktorica Ain O Shalish Kendre, nevladne organizacije, ki je specializirana za pravno pomoč ženskam. Za politično svobodo se je z vso vnemo začela zavzemati v času študija, ko je že bila tudi aktivistka za pravno vodenje in pravice žensk. Tudi pri drugih študentih iz Sultanine generacije lahko opazimo podobno predanost. Ruby Rahman, pesnica, na univerzi v Daki predava že zadnjih trideset let. Ko so bili temeljni ideali: svoboda, skrb za manjšine in uveljavitev bengalske kulture – dejavniki, ki so sprožili gibanje za svobodo – ogroženi, je Ruby Rahman svoje študente spodbujala k njihovem ohranjanju.

Prebujenje leveice in gibanje levičarskih študentov v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je utrla pot sredinski nacionalistični sili, ki si je v Bangladešu pridobila moč, ko se je slednji osvobodil pakistanske oblasti. Z leti so ideali, ki so jih gojili levičarji in tudi nacionalisti, zbledeli. Zamisel, da bi sekularni Bangladeš nadomestil islamskega, je danes mnogo opaznejša, kot je bila pred dvajsetimi leti. Proces islamizacije je sprožil določeno nestrpnost do liberalnih vrednot, pogosto imenovanih uvoz z zahoda. Vsi, ki se še vedno borijo proti miselni zaprtosti, so med letoma 1960 in 1970 študirali na univerzi v Daki. Abul Momen je gotovo eden vidnejših predstavnikov. Na univerzi je študiral od leta 1972 do 1973. V političnem gibanju je bil zelo aktiven, še preden je prišel na univerzo, po tem pa so se začeli razburljivi časi. Prav tedaj je bil ustanovljen Bangladeš in mladi so se navduševali nad eksperimentiranjem. Nekateri so bili v izgnanstvu v Kalkuti, kjer so doživeli marsikaj, zato so zdaj skušali novosti uvesti v domače gledališče, literaturo in tudi v širšo družbo. "Kmalu pa se je začel *Bakshal*, obdobje omejene politične svobode, in znova sta se tako država kot univerza v Daki znašli sredi političnih nemirov." Iluzije, ki jih je Momen gojil o mainstreamovski politiki, so se po vsej verjetnosti takrat razblinile. Vse svoje življenje je ostal novinar in esejist, delal je za različne medije v Bangladešu. Še vedno si je prizadeval, da bi osnovno šolstvo približal otrokom kot zanimivo ter da bi učiteljem in učencem razprl miselna obzorja. Tudi Muhammad Jahangir, ki je na univerzi študiral v poznih šestdesetih letih, skuša doseči, da bi mediji v državi o politiki poročali objektivneje. V svojih pogovornih oddajah je gostil predstavnike nasprotnih strank in ljudi diametralno

nasprotujočih si mnenj. Že v študentskih letih je kot novinec z univerze poročal o različnih mnenjih, s čimer si je ustvaril dobro podlago za nepristransko poročanje. Čeprav je podpiral demokratične levičarske vrednote, se je od politike oddaljil in si prizadeval, da bi med nasprotujočimi si strankami vzpodbudil dialog o pomembnih vprašanjih.

Pri nastajanju neodvisnega Bangladeša je levica zaostala. Študentje z univerze, ki so politiki sicer navdušeno sledili, a se študentski leviči niso pridružili, so resnico o Bangladešu spoznali mnogo pozneje. Mahmud Hasan je bil na univerzi sredi šestdesetih. Takrat, ko je Sayyida politika upravljala v obup, se je Hasan odločil, da se študentski politični skupini ne bo pridružil; politike se je lotil z intelektualnega stališča. Medtem ko je njegov dober prijatelj Abu Abdullah postal ekonomist in je danes direktor Inštituta za razvojne študije v Bangladešu, si Hasan že skoraj vse življenje prizadeva za družbeno enako-praven politični proces in ureditev. Že kot študent je na univerzi pozorno spremljal politično dogajanje, pritegnil pa ga je marksizem. Po diplomi je v Londonu raziskoval, se ukvarjal z ekologijo in razrednimi odnosi na podeželju v Bangladešu ter celo napisal postdoktorsko delo z naslovom *Mobilizacija revnih – teorija in praksa*. Nazadnje je Hasan ustanovil nevladno organizacijo za pomoč ljudem (*Gono Shahajjo Sangstha*), ki si prizadeva za to, da bi ljudje z revnega podeželja intenzivneje sodelovali v političnem dogajanju demokratičnega Bangladeša. Omenjena organizacija ima tudi mrežo odvetnikov, ki podeželjanom pri morebitnih sporih ponudijo pravno pomoč. Hasan je želel vzpodbuditi sodelovanje med revnimi in nastajajočim srednjim slojem, in prehodil je dolgo pot, da bi mu uspelo ustvariti živahno gibanje za civilno družbo v Bangladešu. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je Hasanova nevladna organizacija uspešno delovala po celotnem ozemlju ter s svojimi akterji za ustanovitev civilne družbe stkala trdne vezi med revnimi podeželjani in urbaniimi izobraženci. Hasanovo zavzemanje za marksizem in teoretično razumevanje družbenih neenakosti se je začelo že v času njegovega študija. Takrat se ni strankarsko opredeljeval in tudi pozneje si je prizadeval za vzpostavitev širše koalicije. Po tem, ko se je levica razcepila, so podobo Bangladeša še dolgo po obdobju nesoglasij krojili prav tisti levičarji, ki se stranki niso več pridružili.

Čeprav je razkol v leviči pomenil razkol med izobraženimi študenti bengalskega srednjega razreda, pa slednji niso imeli skorajda nobene povezave z etničnimi manjšinami, ki naseljujejo območja znotraj Bangladeša. Da bi se vprašanja etničnih manjšin rešila po intelektualni in politični plati, je bila potrebna energija in predanost še enega privrženca nestranske levice, Mesbaha Kamala. Ta je na univerzi v Daki študiral konec sedemdesetih in na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Medtem ko je Mahmud Hasan obžaloval razpad v komunistični partiji, je Kamal skušal med seboj povezati različne levo usmerjene študentske skupine. Za to si je prizadeval že v svojih študentskih letih in tudi pozneje na zahodu kot podiplomski študent. V vsesplošni predanosti človeškim vrednotam ga je začelo skrbeti, da država Bangladeš krši človekove

pravice etničnih manjšin. Opazil je, da država zastopa le interese bengalskega srednjega razreda, zato je trdil: "Moralna dolžnost politično naprednega bengalskega srednjega razreda je, da zaščiti pravice ljudi s podeželja in pravice drugih etničnih manjšin." Kamal še vedno neutrudno raziskuje in si vztrajno prizadeva za razrešitev tega vprašanja. Kot zgodovinar in predavatelj zgodovine na univerzi v Daki je izjemno dragocen borec za pravice etničnih manjšin.

Ko premišljujemo o teh predanih ljudeh, ki so se za svojo življenjsko pot odločili v času študija na univerzi v Daki, lahko pridemo do več ugotovitev. Prva in najpomembnejša je, da so bili vsi obupani nad političnim procesom. V petdesetih letih prejšnjega stoletja so se študenti na univerzi povezali in zahtevali demokratično vodstvo ter uvedbo bengalščine kot uradnega jezika v Vzhodnem Pakistanu. Po številnih gibanjih in boju za osvoboditev se je država končno odcepila od Pakistana in bengalščina je postala uradni jezik, toda politična svoboda, po kateri so hrepeneli študenti univerze v Daki, se je izmikala tako njim kot tudi širši družbi današnjega Bangladeša. V obdobju Vzhodnega Pakistana je bila začasno vzpostavljena demokracija, ki pa je bila prekinjana, saj se je vojaški režim vedno znova vračal. Ko je bila za silo vzpostavljena politična demokracija, je univerza v Daki postala kaotični urbani prostor, kjer je nasprotujoče si skupine študentov bolj zaposloval vojaški konflikt kot pa konflikt idej. Danes v študentski politiki na univerzi v Daki prevladuje boj za ozemlje, ki se povsem razlikuje od prizadevanj Maleke Begum, ki je svoje sošolce navdihovala z idejo o politični svobodi in enakosti za vse ljudi. Ideali osvoboditvene vojne Bangladeša, sekularnega, demokratičnega in suverenega bengalskega naroda še vedno stojijo na trhlih nogah. Boj za nekatere od njih se nadaljuje še danes, prav tako kot v času Vzhodnega Pakistana. Država bengalskega naroda bo, upamo, ostala nedotaknjena, toda vsi drugi ideali so ogroženi. Če bi se levica ujela v moskovsko-pekiško past, kar je danes povsem izgubilo svoj pomen, bi politični pluralizem, ki je vzcvetel na univerzi v Daki v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, vsem, ki so tam študirali, vlil novih moči za boj.

Sayyid je v določenem trenutku v svoji mladosti izrazil obup, danes pa mladim vliva optimizem. Zdi se, da je to značilno za vse izobražence, ki so izšli iz univerze v Daki. Še vedno upajo, da bodo v Bangladešu ustvarili svoboden in boljši svet, ter slepo verjamejo, da sta politika in centralistična država, proti kateri so se borili v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, stvar preteklosti. Upanje gojijo tako, da si prizadevajo ustvariti živahno civilno družbo. Abul Momen se, takrat ko ne ureja dnevnega časopisa, v svojem prostem času ukvarja s tem, kako ustvariti boljšo vzgojno-izobraževalno realnost za otroke. Maleka Begum skuša ugotoviti, katere spremembe se morajo zgoditi v moškem, da bi ženske lahko bolje zaživele. Sultana Kamal ženskam ponuja pravno pomoč in zaščito. Mesbah Kamal vidi širjenje bengalske demokratične politike v vzpostavitvi politične svobode za vse državljane Bangladeša. Politiki so bengalski srednji sloj mnogokrat pustili upati zaman. Vedoželjni

posamezniki, ki so v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja študirali na univerzi v Daki, še vedno iščejo poti, kako pripeljati družbo onstran prevar, in še vedno verjamejo, da bosta upanje v civilno delovanje in kulturni liberalizem bengalski narod popeljala v institucionalizirani pluralizem. In kot je to povzel Abul Momen: "Bitka še ni končana."

Iz angleščine prevedla Vita Žnidarič Štader